

Ideologie și limbaj

DE

Ioan MILICĂ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

I. Preliminarii

Rețeaua complexă de conexiuni care pun în relief ipostazele raportului ideologie-limbaj este generatoare de provocări și controverse. Configurările conceptuale diferă de la o școală de gândire la alta, iar natura intimă a raportului, departe de a fi cercetată din unghiul certitudinilor, se situează pe terenul dezbaterilor, astfel încât, în perioada actuală, dominantele acestui câmp de studiu comun mai multor științe ale spiritului pot fi integrate sub semnul relativității. Într-o anumită măsură, se poate vorbi despre atingerea unei limite în pozitivistul definițiilor care își propun să epuizeze sferile de cuprindere noțională și terminologică ale celor doi poli ai raportului. Considerate separat și în sine, ideologia și limbajul uman se prezintă ca închegări de spirit și de acțiune ale căror manifestări sunt extraordinar de variate. Dacă diversitatea speciilor de ideologie și de limbaj evidențiază existența și importanța unor trăsături greu de depășit în vederea fixării unor formule definiționale cu pretenții de universalitate, nu e mai puțin evidentă existența unor aspecte comune prin care multiplele fenomene ce țin de sfera ideologiei sau de cea a limbajului se apropie unele de altele. Multiforme și heteroclitice, ideologia, pe de o parte, și limbajul, pe de altă parte, își dispută, în evoluția spirituală și materială a comunităților umane, înscrierea în relații cu gândirea și cu societatea.

Considerate din unghi istoric, constructele ideologice și faptele de limbaj se situează în tensiune cu esența cognitivă a ființei umane și cu natura socială a omului. O ideologie, oricare ar fi specificul ei, și un fapt de limbaj, indiferent de natura sa semiotică, se relevă, din perspectiva curgerii timpului, ca realități cultural-istorice de factură dinamică (apar, evoluează, dispar), ceea ce favorizează descrierea corelativă a manifestărilor ideologice și de limbaj. Se cuvine deci să acceptăm și să ținem seamă de importanța *principiului relativității*, potrivit căruia un complex ideologic se împletește cu un ansamblu de fapte de limbaj natural în măsura în care o configurație semiotică este sau devine aptă să exprime ideologicul. Deși există tentația de a considera că legăturile dintre ideologie și limbaj sînt reciproc egale ca importanță, aceasta este doar o aparență.

Un complex ideologic nu se poate încheia în absența unui veșmînt semiotic. Fără un limbaj în care să se concretizeze și care să o poarte, ideea nu capătă viață, ceea ce înseamnă că nicio ideologie nu se poate manifesta fără un suport semiotic.

Pe de altă parte, nu toate limbajele sînt în mod invariabil purtătoare ale ideologicului (Ponzio în Posner, Robering și Sebeok 2004/IV: 3437). Admițînd că o ideologie, *I*, poate fi înscrisă în diverse specii de limbaj, *L*₁, *L*₂,... *L*_{*n*}, în timp ce un limbaj, *L*, nu este în chip necesar expresia uneia sau mai multor ideologii (*I*₁, *I*₂, ... *I*_{*n*}), observăm că *asimetria* evidențiază capacitatea unităților de limbaj (semnele) de a se constitui în expresie a activității cognitive și în reprezentare a practicilor sociale. Mai departe, asimetria dintre ideologie și limbaj pune în lumină existența unui al doilea principiu care asigură relevanța relației între poli, *principiul adecvării*. Potrivit acestui principiu, legăturile dintre ideologie și limbaj generează *arhitecturi simbolice*.

Ca realizare pertinentă, optimă și eficientă a solidarității dintre ideologie și limbaj, o arhitectură simbolică are, prin elementele care o alcătuiesc, natură dublă: ideal-abstractă, desprinsă din considerarea ideologiei și limbajului ca manifestări ce țin de planul gândirii, și material-concretă, desprinsă din actualizarea respectivelor manifestări în plan social. Raportarea la gândire permite observarea valorilor ideatice pe care se edifică o arhitectură simbolică, în timp ce raportarea la societate dă seamă despre circulația concretă, în plan socio-cultural, a valorilor respective.

În planul vieții politice și nu numai, paleta elementelor care formează o arhitectură simbolică este foarte bogată. Corpusurile de texte doctrinare, lozincile, imnurile naționale sau ale grupurilor, drapelele, stemele, însemnele grupărilor și formațiunilor (culturale, sociale, politice etc.), sînt, dacă e să le interpretăm în conformitate cu un model semiologic diadic, tot atîtea simboluri a căror identitate rezultă din unirea unui tip de *simbolizant*, adică a unui tip de suport semiotic (sonor, vizual, tactil, mimico-gestual etc.), cu un tip de *simbolizat* în a cărui cuprindere se fixează valorile ideologice, fie acestea concepte, constelații conceptuale sau modele ample de configurare ideologică.

Simbolul este unitatea de bază a arhitecturii simbolice în care ideologia și limbajul se împletesc și, adesea, se confundă. Prin latura material-concretă, a cărei constituire, convenționalizare și întrebuințare evidențiază dimensiunea socială a raportului ideologie-limbaj, simbolul capătă o articulare cultural-istorică specifică. Prin latura ideal-abstractă, a cărei complexitate oglindește dimensiunea cognitivă a raportului ideologie-limbaj, simbolul transmite un

conținut valoric. Prin natura particulară a suportului semiotic, simbolizantul se cristalizează, se concretizează într-o anumită formă și deschide drumul către simbolizat. La rândul său, simbolizatul, în calitate de conținut prin care se pune în circulație o valoare ideologică, condiționează fixarea în câmp socio-cultural a simbolizantului, instituționalizarea sa. Un simbol ideologic este recunoscut ca element constitutiv al unei arhitecturi simbolice grație caracterului său bilateral.

Simbolul ideologic este caracter relativ. Proiectat pe fundalul împletirii ideologiei cu limbajul, simbolul se dezvăluie ca relație între un suport semiotic și un conținut valoric. Într-o arhitectură simbolică, elementele ideologice se materializează în suporturi semiotice distincte. De pildă, doctrina numită comunism nu se limitează doar la un ansamblu de teze fixate într-un corpus canonic sau apocrif de texte doctrinare. Aceasta este doar una din părțile ce alcătuiesc arhitectura simbolică a complexului ideologic respectiv. Tot ca reflexe ale ideologiei (politice, în cazul invocat) interpretăm și alte fațete ale arhitecturii simbolice¹: însemnele ('secera și ciocanul', 'steaua roșie'), portretizarea fondatorilor (a căror „deificare” este multiformă: statui, tablouri, tapiserii, tipărituri, fotografii, medalii, filme, imnuri etc.), literatura omagială (encomioane, ode, narațiuni cvasi-folclorice) ș.a. Așadar, vom numi *totemizare ideologică*² clasa vastă de fenomene semiotice prin care un aspect ideologic este pus în valoare, transmis de mai multe limbaje, deopotrivă de factură verbală și non-verbală. Prin totemizare ideologică, elementele constitutive ale unei arhitecturi simbolice devin emblematice.

Înțelegând că un aspect ideologic poate fi purtat de mai multe limbaje, nu e mai puțin important să remarcăm că o arhitectură simbolică nu aparține exclusiv unei infrastructuri semiotice, ci poate fi reperată și în alte

¹ Se poate obiecta că arhitectura simbolică reflectă cadrele unui regim, nu ale unui model ideologic în sine, dar considerarea ei ca realizare a unei ideologii e posibilă atîta vreme cît se are în atenție valoarea simbolică a fenomenelor respective, relația lor cu o *forma mentis* recunoscută ca ideologie.

² În acord cu definirea totemului ca reprezentare simbolică a unui strămoș mitic, prin «totemizare ideologică» înțelegem procesul de configurare semiotică prin care mai multe clase de semne verbale și non-verbale sînt învestite cu valoare simbolică pentru a pune în circulație un anumit ansamblu ideologic. Așa cum totemele propriu-zise conservă, prin funcția lor de reprezentare, elementele esențiale ale unei concepții asupra lumii și, prin funcția lor socială, datele unei articulări sociale, „totemele” ideologice subliniază dimensiunile cognitivă și socială ale unui aspect ideologic dat. Paralela între simbolurile totemice și simbolurile ideologice are rostul de a atrage atenția asupra ritualizării care caracterizează propagarea în plan social a elementelor ideologice.

configurații ideologice, înrudite sau neînrudite, anterioare sau posterioare³, în orice caz autonome sau independente față de arhitectura luată ca reper. Prin urmare, principiul relativității domină și celălalt vector al relației: unul și același fapt de limbaj poate fi investit cu valori ideologice diferite al căror purtător devine. Noțiuni și cuvinte precum *libertate*, *dreptate*, *adevăr* se află, succesiv sau concomitent, în uzul mai multor ideologii, deosebiri între valori fiind realizate prin segmentări conceptuale specifice vehiculate de respectivele orientări ideologice. Plurivalența ideologică a unui simbol precum ‘steaua roșie’ aduce în prim plan relativitatea cultural-istorică a simbolizării ideologice; în momente cultural-istorice distincte; semnul se poate integra în variate arhitecturi simbolice, religioase, militare, administrative, politice etc. Acest proces de *ideologizare a resurselor semiotice* oglindește natura frecvent reactivă a confruntărilor ideologice, a căror situație în competiție se manifestă fie prin creditare (o teză ideologică se dezvoltă prin raportare convergentă la aspecte ale altor ideologii), fie prin discreditare (o teză ideologică subminează, prin raportare divergentă, legăturile cu alte configurații ideologice), și reliefează faptul că un semn oarecare poate căpăta o funcție ideologică pe care în chip obișnuit nu o are.

Adecvarea simbolului la valoarea ideologică pe care o reprezintă și o transmite este de tot atât de mare importanță ca și principiul relativității ce domină raportul ideologie-limbaj. Orice semn purtător de valoare ideologică se prezintă, în condiția sa de veșmînt semiotic, atât ca potrivit cu valoarea ideologică pe care o transmite, cît și ca relativ, în sensul că nu există în chip izolat și independent de alte semne, ci, dimpotrivă, face parte dintr-o rețea de relații semiotice investite cu potențial de semnificare ideologică.

Cuprinderea unei ideologii într-o arhitectură de semne simbolice reflectă capacitatea limbajului de a se adecva forțelor de producție și de transmitere care asigură existența și forța de răspîndire a unui ansamblu ideologic. Esența pe care o reclamă principiul adecvării este că o ideologie - prin raportare la formele de limbaj pe care și le apropiază - creează sau modifică un cadru, iar acesta se impune indivizilor și grupurilor ca evidență cognitivă și socială. Astfel, cadrul devine concomitent spațiul mental în care se încheagă, prin

³ Într-o sinteză privind istoria propagandei, ale cărei ipostaze sînt urmărite din Antichitate pînă în perioada contemporană, este realizat un inventar bogat de arhitecturi simbolice menite să semnaleze, să fixeze sau, dimpotrivă, să discrediteze, să micșoreze forța unor doctrine în raport cu altele, fie acestea religioase, politice, militare, coloniale etc. În același volum este supusă interpretării și filiația istorică a unor tipuri și mijloace de propagandă. (cf. Taylor 2003).

limbaj, o ideologie și limita pe care o negociază, în câmp social, ființele umane.

*

În virtutea acestor observații preliminare, nucleul studiului de față constă în descrierea și interpretarea unor cadre în care se concretizează raportul ideologie-limbaj, prin examinarea unor fapte de limbaj, care, în calitatea lor de elemente constitutive ale unor arhitecturi simbolice, asigură și întrețin existența și circulația de valori ideologice. Mai precis, ne propunem să examinăm, prin mijlocirea teoriei metaforei conceptuale, câteva din elementele ideologice vehiculate în presa românească din anii mișcării legionare și din perioada regimului comunist, pentru a observa caracterul statornic al unor metafore conceptuale de mare circulație în discursul public autoritar. Studiile de caz au la bază premisa că în regimurile totalitare raza de acțiune a ideologiei politice tinde să controleze sau chiar să acapareze teritoriile simbolice ale unor instituții precum biserica, învățământul, justiția ș.a., care, la rîndu-le, deși au capacitatea de a pune în circulație valori ideologice, prin subordonarea față de politic, își pierd funcția critică de a asigura trăinicia diversității ideologice, condiție primă a echilibrului între forțele care animă viața socio-culturală și buna funcționare a unei societăți.

Indisolubil legate de limbaj⁴, mijloacele de comunicare în masă au proprietatea de a cataliza sau, dimpotrivă, de a inhiba raportul de forțe dintre diverse valori ideologice. În totalitarism, concomitent cu exercitarea altor măsuri limitative, punerea sub control politic a mass-media înseamnă luarea în stăpînire a discursului public și exploatarea lui, prin denaturarea puterii sale elementare de interpretare a lumii, în așa fel încît discursul public decade din statutul firesc de mediator între ideologii și capătă rolul ingrât de unealtă aservită unor scopuri mai mult sau mai puțin explicit formulate.

Încosertarea discursului public, instrumentalizarea acestuia pentru a servi exclusiv anumitor interese motivate ideologic, dă seamă despre prefacerile care au loc în planul raportului ideologie-limbaj. În condițiile în care un ansamblu de valori ideologice este impus și exclude dreptul de manifestare al altor ansambluri ideologice, unele resurse de limbaj sînt marginalizate, iar altele sînt scoase în afara spațiului public (și privat), prin activarea interdicțiilor de tot felul. Intensitatea *tabuizării* prin care se semnalează renunțarea la libertățile presupuse de pluralitatea ideologică și de limbaj și limitarea la instituționalizarea acerbă a unei ideologii care își anexează sau

⁴ Definit ca facultate umană de a comunica prin intermediul unor semne, limbajul este inerent oricărei manifestări sociale a ființei umane.

deturneză diverse fapte de limbaj, astfel eliminând alte ideologii considerate *concurrente*, este direct proporțională cu severitatea formelor de control exercitate asupra indivizilor și grupurilor.

Interdicțiile⁵ dictate de așa-zisele rațiuni ideologice au, în planul comunicării publice, mai multe efecte, cele mai importante fiind a) *supralicitarea* unor fapte de limbaj, care devin mijloace favorite de punere în circulație a anumitor valori ideologice și b) *supracodificarea* conținuturilor ideologice, transmise prin cât mai multe varietăți de limbaj. Dacă supralicitarea faptelor de limbaj este subliniată, de pildă, de fetișul emblemelor (însemne de identitate, de putere și de ierarhizare, forme ritualizate de adresare și de comportament ș.a.m.d.), supracodificarea dezvăluie conlucrarea faptelor de limbaj în procesul de reprezentare a unor valori ideologice, transmise atât prin mijloace verbale (texte doctrinare, discursuri, sloganuri, termeni și formule de recunoaștere) cât și non-verbale (embleme, vestimentație, comportament, mimică și gestică etc.).

Efectele pe care am convenit să le numim supralicitare și supracodificare atrag atenția asupra câtorva aspecte demne de semnalat. Pluralitatea ideologică și de limbaj menține, în principiu, echilibrul între reprezentări și punerea lor în acțiune. Ca fenomen legitimat printr-un conținut ideologic reactiv, expansionist, aflat în căutarea unui ansamblu de mijloace semiotice pe care să le exploateze, totalitarismul mizează tocmai pe dezechilibrul creat între ceea ce este reprezentat și fixat ca ideologie și ceea ce se pune în acțiune prin limbaj. Intoleranța față de alte ansambluri ideologice pe care o doctrină totalitară le marginalizează sau le suprimă derivă din dogmatizare. În conștiința susținătorilor ei devotați, ideologia asumată este, în mod invariabil, mai presus de orice altă configurație ideologică și singura adevărată. Impusă ca absolută, valoarea de adevăr a doctrinei acaparatoare este inoperantă într-un sistem ai cărui constituenți se raportează unii la alții pentru a-și releva identitatea. Dacă monopolul ideologic îi afectează funcționarea, sistemul de relații între arhitecturile ideatice își pierde forța de a produce și de a întreține distincții și delimitări. Ostilitatea față de alte constructe ideologice face ca o dogmă să aibă mai degrabă caracter performativ decât constatativ⁶. Din

⁵ Interdicțiile de limbaj sînt corelate cu interdicțiile ideologice pe care le gestionează un regim autoritar sau totalitar.

⁶ Considerat în sine și fără a fi restrîns la totalitarism, raportul ideologie-limbaj ne apare – dacă e să adaptăm terminologia propusă de John Austin (2003) – ca raport de natură constatativă. Cu alte cuvinte, un fapt de limbaj are capacitatea de a reprezenta elemente ideologice a căror valoare de adevăr poate fi, la rigoare, evaluată și interpretată. Dacă, însă, raportul amintit este cercetat din punctul de vedere al practicilor sociale prin care se

moment ce valorizarea ideologică este considerată ca absolută, identitatea doctrinară nu mai este întreținută prin relații sistemice de conceptualizare, ci prin exerciții practice de instituționalizare socială, puse în scenă cu forța, la nevoie. Ceea ce la origine va fi fost ipoteză, se transformă întâi în teză și apoi în dogmă. Forța dogmei rezidă în preluarea controlului și în impunerea interdicțiilor, nu în aflarea unui loc în interiorul unui sistem abstract și relativ de negocieri simbolice și de delimitări conceptuale. Acesta este, în opinia noastră, parcursul (simplificat) prin care se dezvoltă, în regimurile totalitare, arhitecturi simbolice laborioase, cu ornamentare luxuriantă, menite să ancoreze dogmele în câmp social și să le confere, cu orice preț, legitimitate culturală.

Între faptele de limbaj care au proprietatea de a simboliza și de a transmite valori ideologice, limbile naturale ocupă locul cel mai important. Spre deosebire de celelalte categorii de semne, adică semnele non-verbale, semnele lingvistice pot fi întrebuințate pentru a descrie atât organizarea și funcționarea sistemului din care fac parte cât și specificul semiotic al oricărui alt sistem de comunicare. Prin calitatea de a se prezenta ca sinteză a activității de gândire și de trăire a omului în plan social, o ideologie se face cunoscută, fără excepții, într-o limbă naturală, care, la rîndul ei, este tot creație a omului-ființă socială⁷. Versatilitatea limbii de a exprima o ideologie sau alta este atât de mare încît unul și același idiom are capacitatea de a transmite serii teoretic nesfîrșite de elemente ideologice. Această caracteristică ține de solidaritatea legăturilor între limbă și gândire⁸.

Pentru a fi exprimată, lumea se proiectează în unitatea cuvînt - idee. În consubstanțialitate cu gândirea, limba activează și teaurizează configurații conceptuale și sonore apte să transmită imaginea despre lume făurită în conștiința omului. Prin această funcție, limba se constituie în imagine asupra lumii. Astfel de observații trezesc întrebarea dacă limba este sau nu ideologică, în calitatea ei de întreg (organ) de gândire și de vorbire. Legitimitatea unei astfel de interogații intră, ca parte a unui set mai amplu de probleme, în preocupările de filosofia limbajului și în aria de interes a mai multor orientări de sorginte cognitivă, precum analiza critică a discursului, teoria metaforei conceptuale, pragmatica cognitivă ș.a.

materializează, el apare ca fiind de factură performativă, ceea ce înseamnă că un fapt de limbaj este nu atât o reprezentare cât o punere în acțiune a unei componente ideologice, fără ca valoarea de adevăr a conținutului ideologic să stea numaidecît în prim-plan.

⁷ Pentru detalii asupra raportului limbă - gândire - societate, vezi, pildă, Irîmia 2011: 87-175.

⁸ Limba este organul formator al gândului; Wilhelm von Humboldt 2008:89.

Pentru unii dintre adepții cognitivismului, termenii *ideologie* și *discurs* comportă, dincolo de sensurile particulare și deosebite pe care le vehiculează diverse școli teoretice, două clase de definiții, o definiție largă și o definiție restrânsă⁹. Astfel, în accepția largă a termenului, ideologia este un sistem de gândire, „reflectat mai degrabă ca set de norme și valori implicite și explicite care furnizează modele de acțiune și de existență în câmpul interacțiunilor sociale”. Potrivit accepției restrânse, cuvântul *ideologie* trimite la „atitudini față de relațiile de putere” sau, în termenii lui Fairclough, la „reprezentări ale aspectelor lumii care contribuie la stabilirea, menținerea și schimbarea raporturilor sociale de putere, dominare și exploatare”. În paralel, conform accepției largi, *discurs* denumește ansamblul de „practici discursive tradiționale în interacțiunile sociale”, în vreme ce definiția restrânsă reduce sfera de înțeles la „material lingvistic scris sau vorbit”.

Oricare din cei doi termeni este luat ca reper, relația dintre clasele de definiții este una de întrepătrundere, cu observația că studiul cognitiv al legăturilor între ideologie și discurs presupune analiza cadrelor, domeniilor și/ sau modelelor culturale, deopotrivă voluntare și involuntare, ce evidențiază transmiterea prin limbă a elementelor conceptuale din alcătuirea unui sistem ideologic.

De pildă, în direcția de cercetare deschisă de George Lakoff și Mark Johnson primează identificarea unor domenii noționale, așa cum sînt ele reliefate, în discurs, prin semnificațiile cuvintelor și expresiilor, și descrierea unor tipuri de relații între domenii, descrierea realizată în termenii unor procese de transfer conceptual, numite, în acord cu anumite proprietăți, *metaforă conceptuală*, respectiv *metonimie conceptuală*. Mecanismele de transfer conceptual se activează prin înțelegerea și exprimarea unui domeniu de cunoaștere (numit domeniu-țintă) în termenii altui domeniu de cunoaștere (numit domeniu-sursă). Considerate ca „focalizări”, mecanismele de conceptualizare pun în lumină faptul că activitatea de categorizare și de raportare a unor categorii la altele este sistematică. Astfel, în fragmentul

„Pentru zidirea unei noi lumi va trebui să fie înfrînt cerberul vechilor așezări care este incontestabil forța odioasă a francmasoneriei. Înfrîngerea ei va deschide larg drumul spre zările albastre ale noii arhitecturi a omenirii. În primul rînd însă Europa, în iureșul ei de purificare, cutremurată de pasul gigantic al revoluției ziditoare de

⁹ Definițiile sînt preluate din Dirven, Polzenhagen și Wolf în Geeraerts și Cuyckens 2007: 1223.

veacuri noi, va trebui să extirpe radical dintre vechile sale hotare germenii diabolici al masoneriei.”¹⁰,

observăm că referirile la *lumea nouă* angajează termeni din domeniul *ridicării de monumente*. Se dezvoltă, prin transfer noțional, metafora conceptuală LUMEA ESTE UN EDIFICIU. Această punere în perspectivă are mai multe implicații pentru înțelegerea cadrului conceptual pe care semantica textului îl reliefează. Interpretând lumea ca o construcție monumentală, gazetarul lasă de înțeles că cei ce participă la zidirea „lumii noi”, adică adepții mișcării legionare, își asumă rolul de ARHITECT sau de CONSTRUCTOR. TERENUL pe care urmează a se înălța noul monument este Europa, un spațiu aflat, după cum înțelegem din text, în plin proces de CURĂȚARE („iureșul ei de purificare”). Pentru a înălța EDIFICIUL (lumea nouă), CONSTRUCTORUL (legionarul) trebuie mai întâi să curețe TERENUL (patria, continentul) conform unui PLAN ARHITECTURAL (ideologia).

Textul ne dirijează să înțelegem că IDEOLOGIA ESTE O ARHITECTURĂ. Clădirile nu se înalță la întâmplare, ci în conformitate cu un plan de construcție și pe baza unui proiect prestabilit. Pentru a face posibilă punerea în aplicare a unui plan de construcție, de pe teren trebuie înlăturate structurile vechi, decăzute, aflate în mizerie. „Vechile așezări” sînt însă păzite de un cerber, de o bestie odioasă, ivită parcă din Iad, purtătoare de boli. Imaginea casei vechi, dărăpănate, aflate în paza unui cîine turbat, extrem de periculos, care trebuie ucis pentru a asigura siguranța comunității este, fără îndoială, un cadru familiar cititorilor de presă din anii 1940. Imaginarul animalier este implicat pentru a declanșa atacul retoric și ideologic împotriva unui inamic, francmasoneria, caracterizat în termenii metaforei conceptuale FRANCMASONERIA ESTE O FIARĂ. În esență, textul impune ideea că anihilarea fiarei purtătoare de germeni (francmasoneria) este un act benefic de ecarisaj, o muncă sanitară, de curățare a terenului pe care se va ridica monumentul (lumea nouă) a cărui arhitectură (ideologia legionară) se va contopi cu „zările albastre”. Militantismul retoric al textului, patosul discursiv amplificat ostentativ prin lanțuri de hiperbole, dezvăluie o pretenție ideologică: OMUL LUMII NOI (legionarul) ESTE UN TITAN.

Ce observații pot fi făcute pe marginea acestui sumar cadru conceptual ?

În primul rînd, se cuvine să menționăm că metaforele conceptuale trimit către aspecte dogmatice mai mult sau mai puțin dificil de identificat.

¹⁰Mircea Ruș..., „Lupta împotriva francmasoneriei”, *Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noiembrie 1940, p. 3.

Mitul omului nou este o teză de mare circulație în mișcările de tip naționalist, fie de dreapta, fie de stînga. Legionarul, comunistul, sînt, în concepția arhitecților doctrinari, ființe de excepție, eroi civilizatori cu mare potențial creator. Eul creator al omului nou se manifestă activ în societate. Înainte de toate, omul nou trebuie să zdrobească vechea ordine a lumii. Conceptualizarea acestuia ca ARHITECT, ca ZIDITOR, este legată de forța de propagare a ideii că lumea nouă și cea veche sînt fundamental incompatibile. Lumea nouă ia ființă numai după ce este înlăturată lumea veche.

O altă teză larg răspîndită în diversele configurații ideologice ale spectrului naționalist este aversiunea față de străin. Străinul este un invadator, un necunoscut periculos cu interese oculte, care poate acapara puterea sau care poate contamina puritatea idealurilor unui popor și tradiția sacră a unui neam. În consecință, asigurarea spațiului vital al națiunii, puritatea ei etnică și spirituală depind de adoptarea uneia sau mai multor atitudini ostile față de străin: discreditare, ostracizare, lichidare. Instigarea la violență contra străinului este adesea dezvoltată prin reprezentări oblice și acte indirecte de limbaj. Pentru a fi mai lesne supus oprobiului, străinul este mai întîi dezumanizat. El încetează să mai fie o ființă umană în carne și oase și este transfigurat în ceva ce poate declanșa stări emoționale negative de mare intensitate precum teama sau oroarea. Prin urmare, conceptualizarea străinului ca FIARĂ, DEMON¹¹, FLAGEL sau GUNOI ține de ideea că autohtonul și străinul sînt entități radical diferite. Omul locului are obligația de a domina veneticul, nu de a se lăsa dominat.

În al doilea rînd, e indicat să arătăm că metaforele conceptuale au infuzie ideologică variată în funcție de rolul asumat de un anumit organ de presă. Presa de propagandă este, din acest punct de vedere, instrumentalizată, înregimentată și instituționalizată ideologic. În articolele propagandistice, încărcătura ideologică a domeniilor și cadrelor conceptuale este sau tinde să fie maximă. Oprindu-ne asupra unor exemple de materiale publicate în presa legionară și comunistă, vom încerca să identificăm cîteva din conceptualizările metaforice dominante prin care sînt amorsate încărcăturile ideologice. Arhitecturile simbolice pe care le profilează metaforele conceptuale vor fi succint examinate în funcție de potențialul lor de a ilustra

¹¹ „Începînd cu acest număr vom publica un breviar al francmasoneriei Marii Britanii care este după cum se știe *focarul* agresiunii iudaice și baza cea mai periculoasă a *satanicelor* sale instrumente” (subl.n.), *Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p.1.

cele două mari clase de fenomene deja menționate, anume *totemizarea ideologică* și *ideologizarea resurselor semiotice*.

II. Totemizarea ideologică

Ca exemple de embleme lingvistice ale unei ideologii considerăm: a) termenii și structurile care denumesc tipul de orientare (*anarhism, liberalism, dirijism, intervenționism, socialism* etc.), conceptele operatorii (*echitate, autonomie, capital*, etc.) sau finalitatea proiectului ideologic (*progres, conservaare, colonizare, anexare, subjugare* etc.), b) supranumele fondatorilor/ conducătorilor (*Der Führer, Il Duce, Căpitanul, El Lider Maximo, Cel mai iubit fiu al poporului*), c) denumiri privind nivelele de organizare ale adeptilor (*străjerii, cămășile verzi, pionierii, șoimii*) sau modul de organizare al grupurilor cu impact doctrinar (*cuib, celulă, comitet*) și d) termeni referitori la atitudini ale indivizilor și grupurilor (*retrograd, ultraliberal* etc.).

Această rețea diversă de fapte de limbă prin care se denumesc aspecte ale constituirii, dezvoltării și funcționării uneia sau alteia dintre ideologii are grade diferite de specificitate semiotică. Unele cuvinte redau în chip exclusiv o valoare ideologică, altele, mai cu seamă conceptele operatorii, pot fi comune mai multor configurații ideologice. Caracterul lor totemic este dat de gradul de ritualizare actualizat în interiorul arhitecturii simbolice prin care se propagă o ideologie. Emblemele lingvistice sînt, de regulă, convergente cu alte suporturi semiotice pasibile de totemizare: însemne, imnuri, imagini.

Presă aglutinează toate aceste embleme semiotice și le propagă diferențiat, în funcție de interesele indivizilor și organizațiilor care proiectează, fixează sau susțin o configurație ideologică. În societățile în care diferitele doctrine și configurații ideologice se situează într-un echilibru dinamic, aservirea ideologică a unor sectoare ale presei nu perturbă, ci întreține, prin contrast, libertatea de circulație a informației atîta vreme cît funcția de informare nu este periclitată de prezența unei concentrații excesive de aspecte doctrinare aparținînd unui singur complex ideologic. Atunci cînd mijloacele de informare în masă sînt subordonate unui singur ansamblu ideologic al cărui monopol se instituie odată cu eliminarea pluralității de idei, funcția de informare este înlocuită de o funcție de ideologizare. Redusă la condiția de instrument menit să asigure propagarea doctrinei, presa nu mai aduce în prim-plan datele caleidoscopice ale realității, ci imagini deformate de interpretarea ideologică a acestora.

Nemairreflectînd realitatea, ci (re)construind-o pe fundamente ideologice, presa devine expresia constrîngerilor de tot felul. Tabuizarea ideologică instaurată pe fondul eliminării pluralității ideologice se prelungește, în

activitatea presei, prin impunerea cenzurii și/ sau autocenzurii. Severitatea formelor de cenzură depinde de intensitatea tabuizării. Cu alte cuvinte, interdicțiile de limbaj înlesnesc totemizarea ideologică a unor fapte de limbă. În mijloacele de informare în masă, totemizarea se manifestă prin *supralicitarea* unor fapte de limbaj (cuvinte, expresii, enunțuri), care, în calitate de embleme ale unor arhitecturi simbolice, se transformă, prin reluare obsesivă, în *clișee*. Caracterul lor dogmatic se întărește prin efectul de *supracodificare* a conținuturilor ideologice. De pildă, *Legea presei din Republica Socialistă România*, document prin care se fixa importanța ideologică a mijloacelor de informare în masă în detrimentul funcției de informare a acestora, includea și individualiza numeroase fapte de limbaj care pot fi incluse în categoria totemelor ideologice. Sintagme emblematice precum „omul nou”¹² sau „societate multilateral dezvoltată”¹³ ilustreau nu doar existența și impactul *limbii de lemn*, ci, mai cu seamă, funcția ideologică a respectivelor mijloace lingvistice „de modificare a imaginii unei comunități asupra lumii” (Guțu-Romalo 2005: 231).

În totalitarism, totemizarea ideologică a unor cuvinte și expresii pune în lumină supremația ideologiei asupra limbajului și oglindește servitudinea mijloacelor de informare în masă. Așa cum rezultă din capitoul al doilea al Legii nr. 3/28 martie 1974, „funcțiile social-politice ale presei” sînt legiferate prin recursul frecvent la embleme ideologice. Exprimarea caracterizată de un cumul de clișee atrage atenția asupra a două cadre conceptuale, simptomatice pentru înțelegerea statutului presei în regimurile totalitare: *instituționalizarea doctrinară* și *ostilitatea ideologică*.

Cadrul *instituționalizării doctrine* este schițat prin structuri sintactice alcătuite din verbe performative, de angajament, de mare frecvență în limba de lemn adoptată de regimul comunist, precum *a contribui*, *a cultiva*, *a exercita*, *a milita*, *a promova*, urmate de compliniri obligatorii sau circumstanțiale, adică de ample dezvoltări nominale ale căror nuclee de semnificare pun în relief embleme ideologice precum *Partidul Comunist*, *clasa muncitoare*, *socialismul*. Conform legii menționate, presa trebuia să contribuie la răspîndirea tuturor deciziilor Partidului Comunist, să cultive

¹² „Art. 9 Presa are un important rol educativ în dezvoltarea conștiinței socialiste a cetățenilor, în *formarea omului nou și afirmarea multilaterală a personalității umane*” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

¹³ „Art. 7 În Republica Socialistă România presa exercită un rol activ în cunoașterea de către mase a politicii interne și externe a Partidului Comunist Român, militează pentru transpunerea în viață a programului de făurire a *societății socialiste multilateral dezvoltate*, a societății comuniste.” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

dragostea față de partid și de stat, să asigure coeziunea națională și internațională a clasei stăpînitoare („oamenii muncii”) în jurul partidului unic, să exercite activ rolul de mijloc de răspîndire a politicilor Partidului Comunist, să militeze pentru făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, să promoveze în rîndul maselor valorile ideologice ale socialismului ș.a.m.d. În planul reprezentării discursive, faptele de limbaj configurează metafore conceptuale de tipul PRESA ESTE UN AGITATOR, PRESA ESTE UN ACTIVIST ș.a. Rolurile mijloacelor de informare în masă sînt conceptualizate în termenii aservirii. Metafora conceptuală PRESA ESTE UN SLUJITOR reflectă ideea că limba poate fi instrumentalizată doctrinar. Cu alte cuvinte, presa servește, în primul rînd, propagării dogmelor.

Cadrul *ostilității ideologice* este configurat, în legea presei, de structurile sintactice alcătuite din verbe sau expresii verbale, aparent de angajament, în esență de natură punitivă, precum *a manifesta* (intransigență față de ceva), *a avea datoria* (de a face ceva), și determinanți care subliniază caracterul represiv al eventualelor ieșiri în afara traseelor ideologice agreate și întreținute de partidul unic. Dacă art. 8 accentuează raportul de excludere între tezele ideologice ale comunismului și alte orientări ideologice¹⁴, pe care, de altfel, legea le condamnă în chip explicit, art. 14 insistă asupra rolului inchizitorial al presei¹⁵, ale cărei atribuții, cu nimic mai prejos decît cele ale unei organizații polițienești, au ca finalitate înlăturarea elementelor perturbatoare. Altfel spus, presa *combate, condamnă, critică, demască, înlătură, lichidează* „fenomenele dăunătoare” care pot apărea, aidoma unor boli, în organismul sănătos al societății socialiste. Atribuirea unor astfel de „competențe” sugerează că, în complicitate cu alte instituții de represiune aflate în slujba unui regim autoritar, mass-media are capacitatea de a acționa ca mecanism de exercitare a controlului asupra maselor. Concomitent cu proslăvirea realizărilor regimului, presa revoluționară, militantă, ia parte la eliminarea „neajunsurilor și stărilor de lucruri negative, din orice domeniu de activitate”. Aparent, în planul reprezentării discursive stă o conceptualizare considerată favorabilă regimului, PRESA ESTE UN JUSTIȚIAR. În realitate,

¹⁴ „Art. 8 Presa contribuie la formarea concepției științifice, materialist-dialectice și istorice a partidului despre viață și societate, *manifestă intransigență revoluționară față de concepțiile obscurantiste, retrograde și antiumanitare*” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

¹⁵ „Art. 14 Presa are datoria de a interveni în spirit critic, militant, pentru înlăturarea neajunsurilor și stărilor de lucruri negative, din orice domeniu de activitate, de a combate manifestările cu caracter antisocial, abaterile de la normele eticii și echității socialiste, de a dezvălui fenomenele dăunătoare societății noastre și de a acționa pentru înlăturarea lor” (L. 3/28.03.1974, subl n. – I.M.).

conceptualizarea este defavorabilă regimului și are identitatea PRESA ESTE UN INCHIZITOR.

Ostilitatea ideologică nu se manifestă doar la nivelul legislației prin care se impune controlul asupra canalelor publice de comunicare ci este formalizată, prin interdicții cu grad variabil de intensitate, chiar în legile fundamentale, în Constituțiile regimurilor autoritare și totalitare. Astfel, Constituția României din 1938 cuprindea paragrafe prin care era exprimată, între altele, fie *aversiunea față de tot ceea ce este străin* (Art. 3: „Teritoriul României nu se poate coloniza cu populațiuni de seminție străină”; „Art. 28: „Decorațiunile străine se vor purta de Români numai cu autorizarea regelui”), fie *repulsia față de ideologia comunistă* (Art. 7: „Nu este îngăduit nici unui Român a propovădui prin viu grai sau în scris schimbarea formei de guvernământ a Statului, împărțirea ori distribuirea averii altora, scutirea de impozite ori *lupta de clasă*”). În replică, Constituția Republicii Socialiste România din 1965 *cenzurează libertatea de exprimare și scoate în afara legii orice ideologie „antidemocratică”* (Art. 29: „Libertatea cuvântului, presei, întrunirilor, mitingurilor și demonstrațiilor nu pot fi folosite în scopuri potrivnice orânduirii socialiste și intereselor celor ce muncesc. Participarea la astfel de asociații și propaganda cu caracter fascist sau antidemocratic sînt pedepsite prin lege.”).

Prin tabuizare și cenzurare, presa este instrumentalizată și aservită intereselor ideologice ale unui regim acaparator, fiind redusă la condiția de vehicul de propagandă și manipulare (Roșca 2006). Concomitent cu procesul de legiferare a asumpțiilor ideologice trebuie consemnat și un alt fenomen semiotic important, punerea în circulație a unor embleme și sloganuri cu mare încărcătură propagandistică. Atît presa legionară cît și presa comunistă au recurs intens la acest mecanism de totemizare. Publicații ale mișcării legionare precum „Buna-vestire”, „Cuvîntul”, „Garda” sau „Sfarmă-piatră” erau însoțite de lozinci mai mult sau mai puțin explicite din punct de vedere ideologic, precum „Ziar al Mișcării Legionare” (*Cuvîntul*), „Ziar liber de luptă și doctrină românească” (*Buna-Vestire*), „Săptămînal de doctrină și luptă românească” (*Sfarmă-Piatră*). Conceptualizarea fundamentală a acestor simboluri este LUPTA, subliniindu-se astfel dimensiunea militantă, agresivă a doctrinei.

Un tip asemănător de totemizare ideologică îl întîlnim pe prima pagină a publicației-fanion din perioada comunistă, „Scînteia”, pe al cărei fronton figurau semne iconice precum „secera și ciocanul”, „flacăra roșie” și stema republicii cu săbii încrucișate, embleme însoțite de sloganul „Proletari din toate țările, uniți-vă !”. În cazul acestor simboluri, conceptualizări precum

MUNCA și UNITATEA sînt dublate de sugestia LUPTEI, pentru a se sublinia dimensiunea revoluționară a ideologizării. Un alt aspect notabil ce trebuie pus în legătură cu totemizarea ideologică privește denumirile unora dintre publicațiile literare tipărite în perioada comunistă. Spre exemplu, în inventarul publicațiilor literare românești cuprinse în *Dicționarul presei literare românești* (Hangiu, 1987) regăsim titluri precum „Era socialistă” (din 1972), „Flacăra” (din 1952), „Glasul patriei” (1955 - 1972), „Lupta de clasă” (1920-1972) sau „Scînteia tineretului” (suplimentul literar-artistic înființat în 1981), care în mod denotativ sau conotativ evidențiază acțiunea sau expansiunea ideologicului. Denumirile acestor publicații continuă, într-un fel sau altul, imaginarul revoluționar al unor publicații cu fond ideologic mai vechi, precum „România muncitoare”. Acestor titluri le trebuie adăugată lista publicațiilor de informare și ideologizare a copiilor și adolescenților precum „Cravata roșie” (1953-1967), „Cutezători” (1967-1989), „Pionierul” (apărută în 1949, între 1953-1967 „Scînteia Pionierului”), „Șoimii patriei” (1980-1989), „Tînărul leninist”/ „Tineretul leninist” (1951-1974).

Dacă se iau ca reper titlurile publicațiilor trebuie afirmat că, în perioada comunistă, totemizarea ideologică s-a concretizat în impunerea unui repertoriu amplu de termeni onomastici și toponimici menit să glorifice ideologia și regimul. Cercetarea acestui mare inventar de denumiri ar indica cît de intens marcată a fost infuzia de ideologie în unele aspecte ale vieții cotidiene. De exemplu, un ghid al orașului București¹⁶ publicat în anii 1960, evidențiază, prin numele de instituții și de străzi, amploarea procesului de totemizare ideologică. Principalele clase denominative sînt:

a) denumiri ale unor unități industriale: *Uzinele „Grivița Roșie”* (p. 74), *Uzinele „23 August”* (p. 77), *Uzinele „Steaua Roșie”* (p. 79), *Uzinele metalurgice „Timpuri Noi”* (p. 79), *Uzina „9 Mai”* (p. 83), *Fabrica „Victoria socialistă”* (p. 86), *I.I.S. „Flamura roșie”* (p. 87), *Uzinele textile „7 Noiembrie”* (p. 88), *Fabrica „Tricotajul roșu”*, *Fabrica „Flacăra roșie”* (p. 89), *I.I.S. „1 Mai”* (p. 90), *Întreprinderea „I. C. Frimu”* (p. 91) etc.;

b) denumiri ale unor instituții de învățămînt: *Școala medie nr. 23 „Dr. Petru Groza”* (p. 121), *Școala medie nr. 32 „Filimon Sîrbu”* (p. 121), *Școala medie nr. 38 „23 August”*, *Școala superioară de partid „Ștefan Gheorghiu”* (p. 130), *Institutul de științe economice „V. I. Lenin”* (p. 130), *Institutul pedagogic „Maxim Gorki”* (p. 131) etc.;

c) denumiri ale unor instituții de cultură: *Muzeul „Marx-Engels-Lenin” de pe lângă Institutul de Istorie al P.M.R.* (p. 153), cinematografele „Patria”,

¹⁶ *București. Ghid*, Editura Meridiane, București, 1962.

„Republica”, „Victoria”, „Flacăra”, „I. C. Frimu”, „Ilie Pintilie”, „I Mai”, „30 decembrie” (p. 182-184), bibliotecile „Cravata roșie”, „16 februarie”, „Th. Neculuță” (p. 208-209) etc.;

d) denumiri de străzi, cu subclasele¹⁷:

1. denumiri referitoare la fondatorii doctrinari: *Karl Marx*, [Fr. Engels], [V. I. Lenin], [I.V. Stalin] etc.

2. denumiri referitoare la membrii eșalonului de conducere: [Ana Pauker], *Dr. Petru Groza*, [Gheorghe Gheorghiu-Dej], [Nicolae Ceaușescu] etc.

3. denumiri referitoare la „strămoși”, „eroi” și „martiri” ideologici: *Constantin Dobrogeanu Gherea*, *Ștefan Gheorghiu*; *Olga Bancic*, *I. C. Frimu*; *Filimon Sîrbu*, *Ilie Pintilie*, *Vasile Roaită* etc.

4. denumiri referitoare la momente cu rezonanță ideologică internațională și națională: *16 Februarie* 1933 (greva muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Grivița) *6 Martie* 1945 (instaurea primului guvern comunist în România), *1 Mai* 1889 (Ziua Internațională a Oamenilor Muncii), *9 Mai* (ziua capitulării Germaniei naziste), *23 August* 1944 (ziua „întoarcerii armelor”) *7 Noiembrie* 1917 (instaurarea regimului comunist în Rusia), *30 decembrie* 1947 (proclamarea Republicii Populare România) etc.

5. denumiri referitoare la locuri simbolice sub aspect ideologic: [Doftana] (închisoare în care au fost deținuți numeroși lideri comuniști și nu numai), [Grivița] (Atelierele C.F.R. în care s-a desfășurat greva muncitoarească din 16 februarie 1933) etc.

6. denumiri referitoare la lupta contra altor ideologii: *Bd. Armatei Poporului*, *Șos. Armatei Sovietice*, p. 350; *Drumul luptătorilor antifasciști*, p. 361 ș.a.

Fără a fi epuizat clasele și subclasele vastului registru de denumiri marcate ideologic, se poate nota că unele denumiri din ghidul menționat reflectă noțiuni-cheie ale doctrinei comuniste precum LUPTA (*Fabrica „Victoria socialistă”*; *Bd. Armatei Poporului*, *Drumul luptătorilor antifasciști*, *Șos. Armatei Sovietice*), MUNCA (*Bd. ~*, *Piața ~*, *Str. Muncii*, *Str. Muncitorul*, p. 373; *Str. Proletarului*, p. 379; *Str. România muncitoare*, p. 380) PROGRESUL (*Uzinele metalurgice „Timpuri Noi”*, *Str. Progresului*), SACRIFICIUL (*Uzinele „Grivița Roșie”*, *Fabrica „Tricotajul roșu”*), NAȚIUNEA (cinematografele „*Patria*”, „*Republica*”; *Bd. Republicii*) ș.a. Această ultimă constatare legitimează ipoteza că totemizarea ideologică este solidară cu procesul de ideologizare a resurselor semiotice.

¹⁷ Am pus între paranteze pătrate denumiri de străzi care nu apar în ghidul citat.

III. Ideologizarea resurselor semiotice

Mecanismul prin care diverse tipuri de semne întrebuițate în comunicarea umană sînt asociate unor valori ideologice, deși, în mod natural, respectivele semne nu sînt purtătoare ale unor asemenea valori se numește ideologizare a resurselor semiotice. Cercetătorii au remarcat că acest fenomen are *pertinență culturală*. Pentru vorbitorii unei limbi neaservite unei ideologii totalitare, noțiuni precum LIBERTATE, MOBILIZARE, ORDINE, PATRIOTISM au alte rezonanțe cognitive și emoționale decît pentru vorbitorii unei limbi instrumentalizate ideologic (Rose în Michael & Doer 2002: vii). Alți specialiști afirmă că ideologiile totalitare se impun prin violență extremă (Gerlach & Welth în Geyer & Fitzpatrick, 2009: 137 ș.u.), implicațiile de ordin semiotic fiind multiple. Multe studii românești, precum Teodorescu 2000, Zafiu 2007, Rad 2009, au descris și comentat trăsăturile *limbii de lemn*, înțelegând ca specie de limbaj politic care anihilează alte tipuri de discurs și impune prin forță doar ideologia oficială (Zafiu 2007), însă adoptarea unei perspective mai largi decît unghiul lingvistic ar permite punerea în dezbatere a ideologizării resurselor semiotice, fenomen care afectează mai multe feluri de semne specifice comunicării umane: vizuale, auditive, gestuale.

Domeniul studiilor asupra propagandei cuprinde o mare bogăție de ilustrări care probează presiunea ideologiei asupra limbajului, definit aici în sensul larg, de facultate a omului de a comunica prin semne. Cercetarea resurselor, mijloacelor și strategiilor de ideologizare a semnelor din comunicarea umană nu trebuie să neglijeze dovezi precum afișul (Moore 2010), filmul (Hoffmann 1996), fotografia, literatura, muzica, pictura, sculptura (Cull, Culbert & Welch 2003), ș.a., adică întregul spectru de probe semiotice care demonstrează că ideologia totalitară tinde să își aproprieze, dacă ar fi posibil, toate semnele, codurile și canalele de comunicare. Dată fiind vastitatea acestui cîmp de investigație, în cele ce urmează vom descrie doar două aspecte importante privind raportul ideologie-limbaj în totalitarism: *portretizarea fondatorilor ideologiei și hegemonia discursului unic*.

Constantele semiotice ale portretizării fondatorilor sînt *metaforizarea și hiperbolizarea excesivă*. Aidoma strămoșului totemic, fondatorul este un simbol revendicat pentru a legitima individualitatea, forța și statornicia constructelor ideologice. În regimurile totalitare, „deificarea” fondatorului capătă caracter absolut, în sensul că îi sînt alocate cele mai multe, dacă nu chiar toate tipurile de resurse semiotice disponibile la un moment istoric dat. În timp, biografia fondatorului este ficționalizată. În arhitectura simbolică a portretizării, cuvintele, imaginile, muzica etc. au rolul de a plăsmui o figură

legendară, ale cărei atribute sînt conturate în mod exclusiv elogios. Mijloacelor de informare în masă le este trasată sarcina de a răspîndi cu orice prilej o astfel de literatură omagială, constituită prin *deformarea proporțiilor* și prin *ritualizarea ceremonialului omagial* (Roșca 2006: *passim*). O altă caracteristică dominantă a acestui gen de portretizare este *maniheismul*; pe cît de luminoasă și aurorală este figura tutelară a fondatorului, pe atît de întunecată și violentă este raportarea la părinții ideologiilor adverse. Două ne par a fi strategiile implicate în preamărirea fondatorului și blamarea potrivnicilor ideologici, reali sau închipuiți. Prima strategie are la bază legea proporționalității directe: acumularea laudei este dublată de o acumulare a blamului¹⁸. Cea de-a doua strategie se manifestă după legea proporționalității inverse: acumularea laudei se realizează pe fondul restrîngerii blamului, pînă la eliminarea din encomion a imaginii adversarului. Această a doua strategie de portretizare pare a se instaura pe măsură ce regimul își elimină adversarii ideologici, iar portretul fondatorului este astfel construit încît să nu admită comparație. Uzul exclusiv al uneia sau alteia dintre strategii pare slab reprezentat în presa vremii, fiind preferate variante mixte de portretizare. Între metaforele conceptuale frecvent întîlnite în portretizarea fondatorilor putem include conceptualizări de tipul FONDATORUL ESTE UN EROU CIVILIZATOR¹⁹, FONDATORUL ESTE UN GENIU²⁰, FONDATORUL ESTE UN LUPȚĂTOR²¹, FONDATORUL ESTE UN REVOLUȚIONAR²², FONDATORUL ESTE UN SFÎNT²³ sau FONDATORUL ESTE UN TITAN²⁴.

¹⁸ „Mărețele principii ale internaționalismului proletar și-au găsit o minunată expresie în acea lozincă ce însuflețește de peste un secol lupta omenirii muncitoare: **„Proletari din toată țările, uniți-vă!”**. În zadar burghezia și toate slugile sale ideologice, dela dușmanii fățiși și pînă la reformiștii și revizioniştii de toate felurile, s’au năpustit pline de ură împotriva învățăturii marxiste, căutînd fie s’o nimicească, fie s’o tîrască în mlaștina oportunismului, să-i tocească ascuțișul, să-i smulgă miezul revoluționar.” (Scînteia, Anul XXII, nr. 2608, Sîmbătă 14 Martie 1953, p. 1).

¹⁹ „toată suflarea omenească ce crează și luptă pentru pace, socialism și viitorul fericit al omenirii sărbătorește astăzi, cu nemărginită dragoste și nădejde, 70 de ani dela nașterea genialului nostru dascăl și conducător, Iosif Vissarionovici Stalin” (Scînteia, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 1).

²⁰ „Dar geniul lui Adolf Hitler nu se oprește aici. El lucrează mai departe la reclădirea globului, pe care-l vede grupat în mari spații organice, cari să se completeze armonice, prin relații prietenești” (Sfarmă-piatră, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 4).

²¹ „De peste 50 de ani, tovarășul Stalin luptă fără întrerupere pentru cauza clasei muncitoare, pentru fericirea celor ce muncesc.” (Scînteia, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 3).

Prin acumulare²⁵, astfel de conceptualizări configurează o *retorică encomiastică* menită să contribuie la instaurarea și dezvoltarea *cultului personalității*. La dezvoltarea cultului personalității contribuie „o armată de activiști, artiști, oameni de litere și ziariști”²⁶. Discreditarea violentă a inamicului ideologic²⁷ are rolul de a sublinia anvergura urieșească a calităților morale ale fondatorului. În alte medii semiotice, precum sculptura sau pictura, ideologizarea calităților fondatorilor se traduce în exploatarea unor spații de mari dimensiuni. Cea mai mare statuie a lui Lenin, ridicată în Volgograd (fostul Stalingrad), avea o înălțime de 27 de metri. Monumentul

²² „D. General Antonescu, Conducătorul Statului Român, se găsește la ora aceasta în Italia ca oaspete al Duceului Mussolini. Ambasador al unanimității conștiințelor și al sufletului legionar al țării acesteia care renaște din suferință și din dezastru, d-sa a fost primit la Roma cu cinstea cuvenită unei mari figuri europene și demn reprezentant al unei revoluții cu legitimă filiațiune în gândirea înnoitoare de veac a fascismului.” (*Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 5).

²³ „Mai înalt, mai sfânt și mai biruitor/ Te’nalți peste eroii Neamului – martir/ Al celor mai curate năzuinți/ Al lutului și morții ’nvingător./ De-a-pururi uns cu-al nemuririi mir/ Și luminat de focul marilor credinți” (*Sfarmă-piatră*, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noembrie 1940, p. 4).

²⁴ „Se împlinesc astăzi 83 de ani dela nașterea lui Vladimir Ilici Lenin, titanul gândirii și acțiunii revoluționare, conducătorul și învățătorul oamenilor muncii din toate țările lumii” (*Scînteia*, anul XXII, nr. 2642, Miercuri, 22 aprilie 1953, p. 1).

²⁵ „Ziua de 22 Aprilie este o dată remarcabilă în istoria omenirii. Este ziua în care s’a născut Vladimir Ilici Lenin – genialul continuator al operei nemuritoare a lui Marx și Engels, conducătorul tuturor asupriților și exploataților, întemeietorul Partidului Bolșevic, organizatorul și conducătorul Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, creatorul primului stat socialist din lume.” (*Scînteia*, anul XXI, nr. 2329, Duminică, 20 aprilie 1952, p. 2).

²⁶ Adrian Cioroianu, „Cine a profitat de cultul lui Ceaușescu ?” în *Historia*, nr.99/2010, p. 36-37. A se vedea și arhiva de tablouri omagiale din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României, disponibilă la adresa www.comunismulinromania.ro.

²⁷ O portretizare a „Generalissimului” Stalin semnată de Gh. Gheorghiu-Dej și publicată pe prima pagină a ziarului *Scînteia* evidențiază rolul de marcator de distanță (ideologică, retorică, expresivă) al seriei de elemente prin care se potențează blamul dușamnilor de clasă, concomitent cu utilizarea cumulului de atribute pozitive prin care este glorificată personalitatea tutelară a fondatorului ideologic: „Pentru popoarele sovietice, numele lui Lenin și Stalin sunt *nume de eliberatori glorioși*, care le-au salvat din *cumplita beznă a robiei capitaliste* (subl. n.). În cîntece populare și legende, în povestiri și poeme eroice, cele peste o sută de naționalități din U.R.S.S. își exprimă marea dragoste și recunoștință pentru omul genial care le-a ridicat la o viață demnă și fericită, la o cultură înaintată, care le-a condus la victoria socialismului și la *victoria asupra cotropitorilor fasciști germani*. Nu numai popoarele sovietice, ci și popoarele din lume întregă văd în Stalin pe *organizatorul victoriei asupra fascismului, pe salvatorul civilizației de sub amenințarea barbariei hitleriste, pe marele eliberator al popoarelor*.” (*Scînteia*, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949, p. 3).

lui Stalin din Praga (1955-1962) măsura 15 metri în înălțime și avea o lungime de 22 de metri. Ca și sculptura, pictura omagială mizează pe grandoare, însă frizează absurdul. În arhitectură, presiunea extremă a ideologiei totalitare se concretizează în realizări monumentale cu evident rol propagandistic (Groyn 2008), pe care istoria le conservă sub denumiri cu atribute de ordin doctrinar: arhitectura *nazistă/stalinistă/ceaușistă* etc.

Înregimentarea ideologică a artelor subliniază *hegemonia discursului unic* întreținut în totalitarism. În plan semiotic, pluralitatea și diversitatea sînt înlocuite de uniformitate, iar eterogenitatea este suspendată pentru a legitima omogenitatea. Procesul de nivelare semiotică se întemeiază pe premisa de altfel falsă conform căreia ideologiei partidului-stat trebuie să îi corespundă un singur tip de limbaj sau un singur canon de instrumentalizare a limbajelor. Una din caracteristicile de fond ale acestui proces abuziv de uniformizare este apariția *pletorelor* prin care se dezvoltă lanțuri de echivalențe menite să extindă cuprinderea constructelor ideologice asupra unor noțiuni lipsite de asemenea conținut. De pildă, în presa comunistă din România, *socialism, proletariat și partid* au fost mereu puse în echivalență cu *fericire, forță, glorie, libertate, lumină, luptă, pace, progres, putere, revoluție, succes, superioritate*²⁸ ș.a., în vreme ce *capitalism și imperialism* au fost sintactic și ideatic legate de *crimă, criză, foamete, lăcomie, mizerie, povară, război, robie, sclavie, stagnare*²⁹ ș.a., funcția manipuloare a acestor paralelisme de tip maniheist neputînd fi, astăzi, tăgăduită. Aceleași echivalențe pot fi observate și în planul reprezentărilor vizuale oficiale. Schițele, desenele, gravurile și tablourile omagiale îi înfățișează pe fondatori și pe conducători în lumină pozitivă. Prototipul conceptual al PĂRINTELUI IUBITOR nu e dificil de

²⁸ „Oamenii muncii, întreaga omenire progresistă și iubitoare de pace salută astăzi a 35-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie. Flacăra aprinsă cu 35 de ani în urmă de către forțele revoluționare din Rusia, în frunte cu proletariatul, sub conducerea gloriosului partid al lui Lenin și Stalin, a crescut an de an tot mai uriașă și luminează cu neasemuită strălucire drumul sutelor de milioane de oameni ai muncii de pretutindeni spre socialism și fericire, spre pace și progres” („Sub steagul victorios al lui Lenin și Stalin”, *Scînteia*, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952, p. 1).

²⁹ „Într'un contrast puternic cu succesele mărețe ale Uniunii Sovietice, cu viața liberă și înfloritoare spre care duce drumul socialismului, apare astăzi tabloul întunecat al lumii capitaliste, lumea robiei, foametei și războiului. La 35 de ani după lovitura pricinuită de Revoluția din Octombrie, lumea capitalismului se caracterizează astăzi printr-o economie care bate pasul pe loc și se zbate în ghiarele crizei generale a capitalismului ce se adîncește tot mai mult, prin criza economică, care se repetă mereu, prin militarizarea intensă a economiei, prin concurența sălbatică și înrobirea unor țări de către altele.” („Sub steagul victorios al lui Lenin și Stalin”, *Scînteia*, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952, p. 1).

recunoscut: liderii cu figuri zîmbitoare și gesturi grijulii sînt înfățișați în mijlocul unei mulțimi de muncitori și țărani cu chipuri fericite. Lumina ce înconjoară conducătorul se revarsă asupra mulții cuprinse de extaz. În antiteză, universul capitalismului este pus în lumină negativă. Fotografiiile și caricaturile care acompaniază uneori textele de presă înfățișează o lume aflată în disoluție.

Hegemonia discursului unic poate fi interpretată în două accepțiuni. Pe de o parte, trebuie luată în considerare tendința discursului totalitar de a acapara un bazin de resurse semiotice cît mai larg iar, pe de altă parte, trebuie avută în vedere tendința de a recurge la șabloanele limbajului de lemn în orice context comunicativ. Însă uniformitatea și simetria nu probează puterea ideologiei totalitare asupra limbajului, ci faptul că, la scară istorică, semioza artificială și efemeră rezultată din corelarea în raport de 1:1 a constructelor ideologice cu resursele limbajului natural uman nu poate fi decît un eșec răsunător.

Bibliografie

Izvoare

- *** *București. Ghid*, Editura Meridiane, București, 1962.
Constituția României, 1938.
Constituția Republicii Socialiste România, 1965.
Legea presei din Republica Socialistă România, L. 3/28.03.1974.
Sfarmă-piatră, An VI, nr. 49 (serie nouă), Duminică, 17 Noiembrie 1940.
Scînteia, seria III, Anul XVIII, nr. 1613, Miercuri, 21 decembrie 1949.
Scînteia, Anul XXI, nr. 2329, Duminică, 20 aprilie 1952.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2499, Joi, 6 Noiembrie 1952.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2608, Sîmbătă 14 Martie 1953.
Scînteia, Anul XXII, nr. 2642, Miercuri, 22 aprilie 1953.

Literatură secundară

- Austin, John, *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Editura Paralela 45, Pitești, 2003.
Cioroianu, Adrian, „Cine a profitat de cultul lui Ceaușescu ?” în *Historia*, nr. 99/2010, p. 36-37.
Cull, Nicholas J, Culbert, David, Welch, David, *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopedia, 1500 to the Present*, ABC Clío, Santa Barbara, California, Denver, Colorado, Oxford, England, 2003.
Dirven, René, Frank Polzenhagen și Hans-Georg Wold, “Cognitive Linguistics, Ideology and Critical Discourse Analysis”, în Dirk Geeraerts și Hubert Cuyckens (editori), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford University Press, 2007, p. 1222 – 1240.
Geyer, Michael, Fitzpatrick, Sheila (editori), *Beyond Totalitarianism. Stalinism and Nazism Compared*, Cambridge University Press, 2009

In Memoriam ALEXANDRU PHILIPPIDE

- Groyn, Boris, *Art Power*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2008.
- Guțu-Romalo, Valeria, *Aspecte ale evoluției limbii române*, Editura Humanitas, București, 2005
- Hangiu, I., *Dicționar al presei literare românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- Hoffmann, Hilmar, *The Triumph of Propaganda. Film and National Socialism, 1933-1945*, Berghahn Books, Providence, Oxford, 1996.
- Humboldt, Wilhelm von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, Editura Humanitas, București, 2008.
- Irimia, Dumitru, *Curs de lingvistică generală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011.
- Michael, Robert, Doerr, Karin, *Nazi-Deutsch/Nazi German. An English Lexicon of the Language of the Third Reich*, Greenwood Press, Westport, Connecticut, London, 2002.
- Moore, Colin, *Propaganda Prints. A history of art in the service of social and political change*, A&C Black Publishers Limited, London, 2010.
- Ponzio, Augusto, „Ideology” în Posner, Roland, Klaus Robering și Thomas A. Sebeok (eds.), *A Handbook of the Sign-Theoretic Foundations of Nature and Culture*, vol. 4, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2004, p. 3436-3448.
- Rad, Ilie (coord.), *Limba de lemn în presă*, Editura Tritonic, București, 2009.
- Roșca, Luminița, *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985-1995*, Editura Polirom, Iași, 2006.
- Taylor, Philip M., *Munitions of the mind*, third edition, Manchester University Press, Manchester and New York, 2003.
- Teodorescu, Cristiana-Nicola, *Patologia limbajului comunist totalitar*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2000.
- Zafiu, Rodica, *Limba și politică*, Editura Universității din București, 2007.